* ڈاکٹر عائشہ رحمان

قصہ "پُورن بھگت" دے کردار: اک ویروا

Abstract:

The story of Puran Bhagat is one of the ancient Punjabi folk tales of the 10th and 11th centuries AD. Due to the background of this story from Hindu religion, many non-Muslim poets composed it, but the popularity that came to the Muslim Punjabi poet Qadir Yar could not be shared by anyone else. A part from other features of the story composed by Qadir Yar, the characterization was perfect. This was the reason why Qadir Yar's story of Puran Bhagat was more popular than that of other poets. Puran Bhagat was the very handsome son of a Raja Salban or Salbahan of Sialkot. Puran's era is from 970 to 1070. Puran's mother's name was Mai Ichran. The prince was raised in a special environment that lit the candle of spirituality within him. Puran's stepmother was Rani Luna. She conspired to distance Puran from the king. But she herself remained childless and finally became a mother with the prayers of Puran. Qadir Yar has painted all the characters of the story according to their nature and psychology. In this research article, the researcher has conducted a research-critical analysis of all the characters of the story.

Keywords: *Puran Bhagat. Punjabi folk tales. Qadir Yar. Characterization. Raja Salban. Mai Ichran. Rani Luna. Special Environment. Sialkot.*

دسویں تے گیارہویں صدی عیسوی دیاں قدیم پنجابی لوک داستاناں وچ قصہ ''پُورن بھگت'' دا شمار کیتا جاندا اے۔ ایس قصے نوں ہندووانہ پس منظر دا حامل ہون کارن کئی غیر مسلم شاعراں نظمایا پر جیہڑی شہرت مسلمان شاعر قادر یار دے حصے وچ آئی اوہ کسے ہورنوں نصیب نہیں ہوئی۔ ایہدا اک وڈا کارن قادر یار دی کیتی گئی کردار نگاری وی اے۔

کردار کسے وی قصے کہانی وچ وڈی اہمیت دے حامل ہوندے نیں۔ زہرا معین دے بقول:

> ''انتہائے لطیف کی کوئی اور قسم یا قصے یا واقعے کی کوئی منظوم صورت، جن فرضی یا حقیقی سیرتوں کا ذکر آتا ہے، انہیں کردار کہا جاتا ہے اور ان سیرتوں کی تخلیق کردار نگاری کا فن کہلاتا ہے۔''(1)

قادر یار نے ایس قصے نوں اچار دیاں کرداراں نوں اوہناں دیاں اپنیاں خصلتاں تے جبلتاں راہیں منظر عام تے لیاندا اے۔ جس کارن ایہ قصہ دو جیاں قصہ گو شاعراں توں وکھ پچھان رکھدا اے۔ ''پُورن بھگت'' دا قصہ اصل وچ پنجاب دے ہور لوک قصیاں وانگ اے جیہنوں نہ صرف گا کے سگوں ناٹک روپ وچ وی پیش کیتا جاندا رہیا اے۔ عوامی مقبولیت دا حامل ایہ قصہ چار مرکزی کرداراں اُتے مشتمل اے۔ ایہ چار مرکزی کردار پُورن بھگت، راجہ سالباہن، رانی اچھراں تے رانی لُوناں دے نیں۔ ایس توں وکھ کجھ ضمنی کردار وی نیں جیہناں نال قصے نوں اگانہہ ودھاون وچ مدد ملدی اے۔ ایتھے خاص طور تے ایس قصے دے مرکزی کرداراں دا ویروا کیتا گیا اے جس راہیں قادر یار دی کردار نگاری دی اہمیت مکھ وکھالے آؤندی اے۔

پُورن بھگت

قادر یار نے ایہ قصہ سیالکوٹ دے اک راجا سالباہن دے پُتر ''پُورن'' بارے اُلیکیا جیہڑا بعد وچوں ''پُورن بھگت'' دے ناں نال مشہور ہوگیا۔ ایس قصے دا مرکزی تے بنیادی کردار ''پُورن'' دا اے جیہدے آل دوالے ای ساری کہانی دا تانا بانا بُنیا گیا اے۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید ''پُورن'' دا تعارف انج کروائدے نیں:

> ''سیالکوٹ اور چمبہ پر ایک راجا سالباہن یا سالبان حکومت کرتا تھا۔

پُورن اس کا بیٹا تھا جو انتہائی خوبصورت تھا اور بعد میں پُورن بھگت کے نام سے مشہور ہوا۔''(2)

قصے دے مُڈھ وچ رب سوہنے دی تعریف کرن مگروں شاعر قادر یار نے پُورن دے جنم بارے انج لکھیا اے:

الف آ سکھی سیالکوٹ اندر، پُورن پُت سلوان دا جایا ای(3)

یعنی پُورن نے سیالکوٹ دے راجا سلوان دے گھر جنم لیا۔

شاعر نے ایس قصے اندر ''پُورن'' دے جنم سال بارے کجھ نہیں دسیا پئی اوہ کدوں پیدا ہویا تے کدوں چلانا کیتا پر عبدالغفور قریشی ہوراں دی تحقیق مطابق:

''پُورن دا زمانہ 970ء توں 1070ء تیک دسیا جاندا اے۔''(4)

پُورن دی ماں دا ناں مائی اچھراں سی۔ پُورن جدوں پیدا ہویا تے راجے نے پنڈتاں تے جوتشیاں نوں بلایا تے بچے بارے پچھیا۔ جیہناں نے حساب کڈھ کے دسیا کہ پُورن دا مُکھ ویکھنا 12 سالاں تیکر راجے لئی چنگا ثابت نہیں ہونا۔ ایس پاروں ایہنوں 12 سالاں تیکر بھورے وچ پا دیو تے بادشاہ نے انج ای کیتا۔ شاعر لکھدا اے:

باراں برس نہ راجیا مونہہ لگیں، ویکھ پنڈتاں ایہہ فرمایا ای
قادر یار میاں پُورن بھگت تائیں، باپ جمدیاں ہی بھورے پایا ای(5)

مگروں شاعر نے پُورن دا بھورے وچ ای رہندیاں اوہدی تعلیم تے تربیت بارے دسیا پئی اوہدی تربیت شاہانہ انداز وچ کیتی گئی اوہنوں مذہب دے نال نال تیر اندازی دی تعلیم دین دا بندوبست وی کیتا گیا یعنی دین دھرم تے دنیا بارے اوہنے سبھ کجھ اوس بھورے اندر رہ کے سکھیا۔ جیویں ویکھو:

چھیاں برساں دا پُورن بھگت ہویا، پاندھے پوتھیاں وید پڑھاونے نوں
تیر اندازاں نے ہتھ کمان دتی، دِتن ترکشاں تیر چلاونے نوں(6)

باراں ورہے بھورے وچ رہن مگروں پُورن نوں راجے دے دربار وچ لیایا جاندا اے۔ شاعر نے اوہدی تربیت دے پیش نظر دربار وچ خالی ہتھ جانا مناسب نہ جانیا ایس پاروں اوہ پان دا بیڑہ بطور پیو دے احترام تے محبت دے اظہار لئی لے کے حاضر ہوندا اے۔ جیویں ویکھو:

پُورن پتر راجے سلوان تائیں، پان لے کے ملن تیار ہویا(7)

پُورن اینا سوہنا اے کہ دربار وچ جدوں آوندا اے تے ہر کوئی ویکھدا رہ جاندا اے۔ قادر یار اوہدے سوہن دا ذکر انج کردا اے:

قادر یار صورت نہ جائے جھلی، جدوں سائے دے بیٹھ دیوان کیتا(8)

ماں پیو دی خوشی دی انتہا کوئی نہیں۔ اودوں ای راجا پُتر دی خوشی ویکھن لئی اوہدے ویاہ دی گل کردا اے تے پُورن انکار کر دیندا اے۔ "تاریخ ادبیات مسلمان پاکستان و ہند" وچ لکھیا اے:

"پہلے بارہ سالوں میں پُورن کا ذہن وقلب اپنے استادوں کی راہنمائی میں حقیقت کو پانے کے طرف مائل ہوتا ہے۔ جس کا اظہار وہ اُس وقت کرتا ہے جب پہلی بار دربار میں آنے پر اس کا باپ سالباہن اس کی شادی کرنے کا اظہار کرتا ہے۔ یعنی وہ شادی سے انکار کر دیتا ہے۔"(9)

اصل وچ ایتھے پُورن اک نافرمان پُتر دے طور تے نظر نہیں آوندا سگوں اوہدی عمر یعنی 12 سال دا بچہ تے اوہدی نفسیات دے پیش نظر اوہدا انکار نافرمانی دے زمرے وچ شمار کرنا درست نہیں کیوں جے اجے اوہنوں جنسی تعلقات قائم کرن دی خواہش نہیں۔ اجے اوہ اپنی روحانی تربیت دا خواہشمند اے تدوں ای تے وزیراں دے آکھن تے راجا اوہدی گل من لیندا اے۔ بقول شاعر پُورن دا انکار:

جس واسطے لوک ویاہ کردے، میرے من اجے کوئی چاء ناہیں
میرا بھور سیلانی ہے نت رہندا، پیریں بیڑیاں بابلا پا ناہیں(10)

پُورن دا راجے دی دوجی جوان رانی لُوناں نوں سلام کرن جانا تے اوہدی وصل دی خواہش نوں ٹھکرانا، اوہدے پاکیزہ خیالات تے ماں دے تھاں مقام نوں جان دے ہوئے بھانویں اوہ مترئی ای کیوں نہ ہووے، اوہدے بھگت ہوون ول وی اشارہ اے۔ جھوٹھے الزام اوہدے اُتے لائے جاندے نیں۔ لُوناں نوں جدا وہ جواب دیندا اے کہ:

جیہدی استری توں اوہ ہے باپ میرا، توں بھی شکم تھیں جمیا جان مائے(11)

اوہ بدفعلی نہیں کرنا چاہندا بھانویں اوہنوں سُولی اُتے ای کیوں نہ چڑھنا پے جاوے۔

تدے ای راجا جدلُوناں دیاں گلاں وچ آ کے اوہنوں سزا سناوندا اے تے اوہ اپنی بے گناہی ثابت کرن دی کوشش کردا اے پر اوہدی اک نہیں سنی جاندی۔ اوہدے ہتھ پیر وڈھ کے انھے کھوہ وچ سُٹ دتا جاندا اے۔ جتھے گروگورکھ ناتھ دے چیلے اوہنوں کڈھ کے گروکول لے جاندے نیں تے گرو اوہنوں دوبارہ ٹھیک کر دیندا اے۔ ایتھوں قصے وچ پُورن دی حیاتی دا اک ہور دَور شروع ہوندا اے۔ اوہ 12 سال بھورے وچ رہیا تے 12 سال کھوہ وچ۔ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند وچ لکھیا اے:

> "اس کے اعضاء واپس مل جاتے ہیں جو اس دنیا میں واپس آنے کی علامت ہے۔ یہ واپسی ایک مکمل انسان کی واپسی ہے۔"(12)

اوہ اپنی ساری دُکھ بھری کہانی گروگورکھ نوں دسدا اے تے اوہدے کولوں جوگ منگدا اے۔ انج بھگت بن کے دَر دَر منگدا اے۔ ہن اوہدی اک ہور آزمائش شروع ہو جاندی اے جدوں گرو اوہنوں رانی سُندراں دے محل خیرات منگن گھلدا اے، جیہڑی آپ حدوں ودھ سوہنی اے تے لوکاں دے ایمان گنوا دیندی اے پر پُورن اُتے اوہدے حسن دا کوئی جادو نہیں چلدا۔ نہیں تے اوہدی 24 سال دی ریاضت تباہ ہو جاندی۔ اصل وچ پُورن نوں مادی دنیا دی لوڑ نہیں رہندی۔ اوہ اپنی روحانی دنیا وچ ای خوش رہنا چاہندا اے۔

گرو دا ہر حکم بجا لیانا اوہدا دھرم اے۔ ایس پاروں گرو دے آکھن تے اوہ اپنے ماں باپ کول جاندا اے۔ رانی لُوناں تے ظالم پیونوں اولاد دی خوشخبری دیندا اے پر نال ای رانی لُوناں کولوں اوہدے پچھلے گناہ تے اپنی بے گناہی دا اقرار وی کروانداا ے۔ جیہنوں سُن کے راجا غضبناک ہو جاندا اے تے رانی لُوناں نوں سزا دینا چاہندا اے پر ایتھے پُورن فیر اک درد دل انسان ہون پاروں رانی نوں معاف کر دیندا اے تے آکھدا اے:

ایہدے وس ناہیں ہوئی رب ولوں، لکھیا ہویا سی ایہہ سنجوگ راجا(13)

راجا سالباہن اپنیاں کیتیاں غلطیاں دی معافی چاہندا اے تے پُورن نوں تخت و تاج سونپنا چاہندا اے پر اوہنوں دنیا دی کوئی حرص نہیں۔ اوہ باپ نوں آکھدا اے:

خ: خوشی جہان دی نہیں مینوں، پُورن آکھدا بنھ کے رکھدے ہو
میرے ولوں تاں راج لُٹاء دیو، جے کر آپ کما نہ سکدے ہو(14)

پُورن پورا بھگت بن چکیا اے۔ اوہنوں کسے دنیاوی خواہش یا بندھن دی کوئی مجبوری نہیں تے اوہ سب کجھ چھڈ چھڈا کے رب دی عبادت وچ رُجھ جان لئی اوتھوں ہمیشہ لئی چلا جاندا اے۔

شاعر نے پُورن دے کردار رایہں نیکی تے بدی دے ٹکرانوں وڈے سوہنے انداز وچ انج پیش کیتا اے کہ ہمیش نیکی ای بدی اُتے غالب آوندی اے۔ بھاویں راہ وچ کنیاں ای اوکڑاں کیوں نہ جھلنیاں پین۔ قصے وچ شاعر نے پُورن دی پاک دامنی، اوکڑاں تے اوہدی بھگتی نوں سوہنے ڈھنگ وچ اُلیکیا اے۔ مثالی کردار دی خوبی وی ایہو ہوندی اے پئی اجیہے کردارنوں اُلیکدیاں شاعر مُڈھ توں اخیر تیکر اوہدیاں خوبیاں تے خامیاں نوں بنا کسے تبدیلی دے اُنجے پیش کرے جیویں اوہدا تعارف کروایا جاندا اے۔ قادر یار نے "پُورن" دے مثالی کردارنوں اُلیک کے کردارنگاری دی وڈی مثال قائم کر چھڈی اے۔

راجا سالباہن

راجا سالباہن یا سالبان ناں دا اک حاکم سیالکوٹ اُتے حکومت کردا سی۔ ایہدی شہادت تاریخ توں ملدی اے۔ عبدالغفور قریشی لکھدے نیں:

> "روایت دسدی اے کہ سالباہن 1040ء دے قریب جمیا تے سیالکوٹ اُتے راج کردا سی۔"(15)

شاعر قادر یار نے "قصہ پُورن بھگت" لکھیا تے پُورن دے باپ دا ناں راجا سلوان دسیا جیہڑا سیالکوٹ اُتے راج کردا سی۔ راجا سالباہن دی اک رانی اچھراں سی جیہڑی پُورن دی ماں سی۔ جدکہ راجے نے اک ہور ویاہ وی کیتا ہویا سی تے اوہدا ناں رانی لُوناں سی۔ جیہڑی جوان، خوبصورت پر ذات دی چمیاری سی۔ راجے نوں پُورن یعنی اولاد دی خوشی وچلی عمرے ملی پر جوتشیاں تے پنڈتاں دے آکھن موجب پُورن نوں بھورے وچ 12 سالاں لئی پادین دا حکم دتا۔ اصل وچ ایتھے راجے دے عقیدے دا اظہار وی شاعر نے کیتا اے پئی اوہ جوتشیاں دے آکھے لگ جاندا اے تے اپنی سلطنت نوں بچان لئی ترسیویں اولاد نوں نظروں اوہلے کرن لئی وی تیار ہو جاندا اے۔ راجا صرف اک دنیادار انسان دی حیثیت وچ نظر آوندا اے۔ ایہدے نال ای

جدوں پُورن 12 سالاں بعد باپ نوں ملن دربار وچ آؤندا اے تے راجے دی خوشی بطور اک باپ ویکھن ہار اے۔ باپ دے اولادلئی جذبیاں دا اظہار کجھ انج اے:

خ: خوشی ہوئی سلوان راجے ، پُورن پُت سلام جاں آن کیتا
خوشی نال نہ میوندا وچ جامے ،گنواں منیاں تے پُن دان کیتا(16)

اوہ پوری ریاست وچ خوشیاں مناوندا اے۔ راجا چاہندا اے کہ اوہ پُتر دی خوشی اوہدے ویاہ دی صورت وچ چھیتی ویکھے۔ پُورن انکار کر دیندا اے۔ باپ دی خواہش شاعر دے انداز وچ ویکھو:

مینوں سہکد یاں رب نے لال دتا، اکھیں ویکھ لواں خوشی رج کے جی(17)

مگروں راجے نوں بہت دُکھ ہوندا اے پر جوتشیاں دے سمجھاون نال راجا صبر کر کے بیٹھ جاندا اے۔ راجے سالباہن دا کردار قادر یار نے انج اُلیکیا اے کہ اوہ حقیقت دی نظر نال حالات نوں ویکھدے کوئی فیصلہ کرن دی خوبی نہیں رکھدا۔ ایہو کارن اے پئی جدوں رانی لُوناں اوہنوں پُورن دے حوالے نال اُکساندی اے تے جھوٹھی کہانی سناؤندی اے تے پُورن اُتے بدکرداری دی تہمت لاؤندی اے تے راجا یکطرفہ فیصلہ انج سناؤندا اے:

جیکر تیرے نال مندا بولیا سُو ، اُس نوں دیواں پھاہے میرا پُت کیہا(18)

راجے نوں اصل وچ اپنے جذبات اُتے قابو حاصل نہیں حالانکہ اک ریاست دے حاکم دی وڈی خوبی ایہو ہوندی اے کہ اوہ بادشاہی دی کرسی اُتے بیٹھے نا صرف جذبات اُتے قابو رکھے سگوں انصاف دا پلڑا ہتھوں کدی نہ چھڈے۔ لُوناں دی گل سُن کے راجا سالباہن اپنے ہوش گنوا بیٹھدا اے تے اوہدا غصہ غضب کجھ ایس طرح نظر آؤندا اے:

رتو رت اکھیں متھے وٹ پیئے ، پتھر جی ہویا سکّے پُتر ولوں
بھانبڑ غضب دے لُوں لُوں مچ گئے ،مچھی وانگ تڑفدا رات رہیا(19)

سویر ہوندیاں ای پُورن نوں دربار وچ بلایا جاندا اے۔ بجائے ایس دے کہ اوہنوں وی صفائی دا موقع دیوے۔ اوہدے اُتے اُلٹا چڑھائی کر دیندا اے۔ ایتھے راجے دے کردار دی کمزوری وکھائی گئی اے پئی اوہنوں اک چنگا راجا بننا نہیں آیا جیہڑا انصاف تے مبنی فیصلہ کرے تے نہ ای اک چنگا باپ ثابت ہویا کہ اولاد نال شفقت نال پیش آوے۔ پُورن نال انج مخاطب

ہوندا اے:

جے میں جان دا ماردا تدوں تینوں ، جدوں دھولریں پالنا پایوں وو
آکھے دُور ہو پُورنا اکھیاں توں ٹنگوں لنگ چرا کے چونہہ گھنیں (20)

پُورن پیونوں دسدا اے کہ میرے اُتے لائی تہمت جھوٹی اے جے یقین نہ آوے تے اک وڈا کڑاھیا تیل دا لے کے خوب گرم کرو تے میرا ہتھ وچ پاؤ جے میرے انگلی تے داغ لگے تے فیر جو چاہو مینوں سزا دیو۔ راجا اوہدی اک نہیں سُن دا۔ غصے وچ بے قابو ہو جاندا اے کہ:

جوش آیا سلوان راجے ، اگوں اُٹھ کے اک چپیڑ مارے
آکھے پھیر برابر بولنائیں ، کریں نمک حرامیا ایڈ کارے (21)

راجا اپنے اگے کسے ہورنوں بولن دی اجازت نہیں دیندا۔ اوہ اپنی مانتا دے نشے وچ مگن ہو کے کسے نوں وی سگوں اپنے سگے اکلوتے پُتر نوں وی برداشت نہیں کردا کہ کوئی اوہدے اگے بولن دی جرأت کرے۔ اک ناکام بے انصاف راجا تے ظالم باپ دی حیثیت وچ نظر آوَندا اے۔ جیہدے دل وچ کسے لئی وی کوئی ہمدردی نہیں۔ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند وچ ایہدے بارے لکھیا اے:

"راجا سالباہن ایک دنیادار انسان ہے جس کی آنکھیں حقیقت کو پہچاننے سے قاصر ہیں۔ وہ رانی لُوناں میں چھپی برائی کو نہیں دیکھتا۔ اُس کی مکاری میں آ کر اپنے بیٹے کو سزا دلواتا ہے۔" (22)

راجا سالباہن بطور اک باپ دے ظالم وکھالی دیندا اے جیہڑا پُورن دی ماں رانی اچھراں نوں اپنے پُتر لئی فریاد کردے وی ترس نہیں کھاندا۔ اوہنوں نہ تے اک باپ بننا آیا تے نہ ای اپنی رانی اچھراں دے جذبیاں دا پاس رکھنا آیا۔ ہر لحاظ نال اک کمزور کردار دا مالک اے۔ رانی اچھراں جد پُتر دی حیاتی دی بھیک اوہدے کولوں منگدی اے تے اوہنوں وی بُرا بھلا آکھن توں نہیں ہٹدا۔ قادر یار انج لکھدا اے:

د: دُور ہو رانیے کہے راجا ، ایہدے نال گواوساں مار تینوں
کیہے وار بدکار نوں جمیو ای جس جمدیاں لایا ای داغ مینوں (23)

راجا رانی دی اک نہیں من دا اتے پُورن نوں سزا دا حکم انج سناوندا اے:

ش: شکل نہ راجے دی نرم ہوئی ، قہروان ہویا کہندا نال غصے
باہر جا کے چیرو حلال خورو ، چھنے رتو پاؤ جیہڑی وچ جُثے
ایہدے ہتھ سہکاءِ کے وڈھیو جے
وانگ بکرے دے ایہدی جان کُسّے (24)

ایہ اوہو راجا تے باپ اے جیہنے رو رو کے پُتر رب کولوں منگیا تے اج اوہنوں ای اک زنانی دے مکر فریب وچ آ کے مارن دا حکم دے دیندا اے۔ اخیر اپنے کیتے اُتے پچھتاوندا اے۔ ایہ اوہو ای اے جیہڑا اپنے ہتھیں پُتر نوں اپنے توں جدا کردا اے تے فیر اک دن آپ اوسے پُتر کولوں پُتر یعنی اولاد دی بھیک منگدا اے۔ جدوں پُورن گورو دے آکھن تے ماں باپ کول جاندا اے تے لُوناں دے اقرار گناہ توں بعد اصلیت پتہ چلن اُتے راجے نوں پچھتاوندے انج وکھایا گیا اے:

قادر یار سلوان نوں اوس ویلے ،لہو پھُٹ نیناں وچوں آیا اے (25)

تے مگروں پتہ چلن دے کہ پُورن اوہدا اپنا پُتر اے اوہ اپنیاں زیادتیاں دا بدلہ تخت تاج پُورن نوں سونپ کے ادا کرنا چاہندا اے۔ اوہدا منت ترلا کردا اے کہ اوہ کدھرے نہ جاوے تے آپ حکومت سنبھالے۔ اوہدی شرمندگی نوں شاعر انج بیان کردا اے:

راجا اُٹھ کے اوس دے گل لگا ، پچھوتاوندا بچن الاپیاں نوں
کنجی پھڑ توں دست خزانیاں دی ، پہن بیٹھ توں حکم دی پگ پُتا (26)

غرض کہ ایس پورے قصے وچ قادر یار نے راجے سالباہن نوں مادی دنیا دا مار یا اک خود غرض، ظالم تے دوجیاں دیاں گلاں وچ آون والا راجا تے بے رحم باپ دی حیثیت نال وکھایا اے۔ اوہدا کردار کوئی مضبوط نہیں جیہڑا آپ اپنے فیصلے کرن دا اختیار نہ رکھدا ہووے۔ اوہ نہ تے اک چنگا انصاف پسند حاکم بن سکیا تے نہ ای اوہنوں باپ ہون دا حق دا کرنا آیا۔

رانی اچھراں

رانی اچھراں 'پُورن' دی سگی ماں تے راجا سالباہن دی پہلی بیوی سی۔ جدوں راجے نے پُورن نوں جمدیاں ای بھورے وچ 12 سال لئی پا دتا تے اودوں وی اوہ پُتر دے وچھوڑے

ہتھوں رو رو کے حیاتی لنگھاندی اے۔ قادر یار نے ایس قصے راہیں اک ماں دے پُتر جمن تے اوہدے توں وچھڑن دے موقعے تے جذبیاں دا اظہار بڑا ڈھکواں کیتا اے۔ جدوں پُورن نے جنم لیا تے ماں دی خوشی ویکھن ہارسی۔ شاعر لکھدا اے:

خوشی بہت ہوئی رانی اچھراں نوں، گھریں دین ودھائی سنسار آیا(27)

باراں سالاں بعد جدوں پُورن بھورے وچوں نکل کے باپ دے دربار وچ آؤندا اے تے رانی دی خوشی دی انتہا نہیں رہندی پر جدوں رانی لُوناں دے لائے الزام پاروں راجا پُورن نوں سزا دین دا حکم دیندا اے تے ماں اچھراں بے چین تے حالوں بے حال ہو جاندی اے۔ راجے اگے فریاد کردی اے کہ اوہ اپنے ارادے توں باز آ جائے۔ اوہدی حالت کجھ انج دی ہو جاندی اے:

چُوڑا بھن کے توڑ حمیل سٹی، بھر بُک رانی سر خاک پائی
مندے گھاء پیاریاں پُتراں دے، رانی بھج کے راجے دے پاس آئی (28)

راجا اک باپ دی حیثیت نال نہیں سگوں جوان رانی لُوناں دی محبت وچ پھاتیا ہویا ہوندا اے جس کارن رانی اچھراں دی فریاد نوں سُن کے اُلٹا اوہنوں طعنے دیندا اے کہ توں ایہو جیہا ناخلف پُتر کاہنوں جمیا۔ رانی اچھراں اوہدے دُور دفع کرن دے باوجود ممتا دے ہتھوں مجبور اوہدے اگے ترلے پاؤندی اے تے اوہنوں سمجھاون دی پوری کوشش کردی اے۔ قادر یار نے اک ماں دے جذبیاں دی عکاسی کردیاں اوہدے مونہوں سچیاں گلاں انج اکھوائیاں:

کہندی اچھراں کملیا ہوش کر توں ، اینویں کُوڑ تریمتے ماریا ای
آکھے لگ رناں ہتیاریاں دے ، کرم آپنا ہتھوں ہاریا ای
امب وڈھ کے اَک نوں واڑ دیویں، پچھوتاویں گا وقت وہاء کے جی(29)

ایہناں شعراں وچ شاعر نے وڈی حقیقت فنکارانہ انداز وچ انج بیان کر چھڈی اے جیہدی مثال نہیں ملدی۔ رانی اچھراں دے مونہوں ایہہ اخیرلا شعر اکھوایا اے پئی پنجابی وسیب وچ پُتر نوں امب نال تشبیہہ دتی جاندی اے تے رانی جدوں راجے نوں آکھدی اے کہ توں امب نوں (یعنی پُورن نوں) کٹ کے (مار کے) اَک دے بوٹے (یعنی لُوناں) نوں بچان لئی باڑ (واڑ) لان دی کوشش کر رہیا ایں یعنی رانی لُوناں اصل وچ راجے دی نسل (پُورن) نوں

پروان چڑھدے نہیں ویکھ سکدی تے مروان دا مشورہ دیندی اے اوہ آپ بانجھ عورت اے جیہدا ثبوت قصے دے اخیر تے پُورن کولوں اولاد دی بھیک منگن ویلے ملدا اے۔

بہرحال راجا اچھراں دی اک نہیں سُندا تے پُورن نوں مار دین دی سزا سناؤندا اے۔ پُورن آخری وار ماں نوں ملن لئی جلادنوں درخواست کردا اے۔ دوویں ماں پُتر اک دوجے نال گلے لگ کے خوب روندے نیں۔ ماں اچھراں تے رو رو کے اَدھی ہو جاندی اے۔ ایتھے انج لگدا اے کہ جیویں شاعر دے ذہن وچ قصہ 'احسن القصص' موجود سی جدوں حضرت یوسفؑ دی جدائی وچ حضرت یعقوبؑ اکھاں دے نورتوں محروم ہو جاندے نیں۔ انج ای قادر یار نے ایتھے ماں دی حالت وکھائی اے جیویں:

غ: غم کھادا رانی ہوئی اَدھی، آہیں ماردی رب دے ویکھ بوہے (30)

پُورن بھگت دے روپ وچ جدوں گروگورکھ دے آکھن تے واپس اپنے ماں پیو دے شہر آؤندا اے تے اک باغ وچ ڈیرا لا کے روگیاں دے روگ دُور کرن لگ پیندا اے۔ اوہدی شہرت دا سُن کے راجا سالباہن تے رانی لُوناں وی اوہدے کولوں اولاد دی بھیک منگن آؤندے نیں۔ پیو پُتر نوں نہیں پچھان دا پر جدوں ماں اچھراں اپنے نیناں دی بینائی خاطر (پُتر) پُورن بھگت دا سُن کے آؤندی اے تے اوہ باوجود اَدھی ہون دے پُتر دی آواز سُن کے اوہنوں پچھان لیندی اے۔ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند وچ ایس بارے لکھیا اے:

''مامتا پہلی آواز سُنتے ہی پہچان جاتی ہے کہ یہ اُس کا کھویا ہوا پُورن ہے۔ حالانکہ وہ بیٹے کے فراق میں اندھی ہو چکی ہے۔''(31)

قادر یار ایس موقعے تے انج لکھدا اے:

ل: لئی آواز پچھان ماتا، سچ آکھ بیٹا کتھوں آیا ہیں
کیہڑا مُلکھ تیرا کیندا پُتر ہیں توں، کیہڑی ماں کرماں والی جایا ہیں
اکھیں دِسے تاں صورتوں لبھ لواں، بولی ولوں تاں پُتر پرتایا ہیں (32)

ایس سی حرفی نوں مکالماتی ڈھنگ وچ شاعر نے بیان کر کے ماں دی ممتا دی خوب عکاسی کیتی اے۔ مگروں جدوں پُورن دے دسن تے پتہ چل جاندا اے کہ اوہو ای اوہدا پُتر اے جیہدی جدائی وچ اوہ رو رو اَدھی ہوگئی سی تے ایس خوشی وچ ای اوہنوں اکھیاں دا نور واپس مل

جاندا اے جیویں:

ی: یاد نہ ماں نوں غم رہیا ، پڑ دے سُند یاں اکھیں دے کھُل گئے
سینے نال جاں بھج کے لایو سُو ، رب سُکھ دتے دُکھ بھُل گئے
قادر یار میاں مائی اچھراں نوں ، شان شوق ہوئے دُکھ بھُل گئے (33)

ایتھے وی قادر یار نے ماں دے جذبیاں نوں اُلیک کے ماں دے کردار نوں ہور نکھار بخشیا اے۔

ایسے طرح جدوں پُورن روکن دے باوجود ماں پیونوں چھڈ بھگتی دے راہ تے ٹُر ن دا آکھدا اے تے ماں اک وار فیر بیقرار ہو جاندی اے۔ اوہ تے بغیر کسے لالچ دے صرف اپنی مامتا دی خاطر پُتر نوں اپنیاں اکھاں دے سامنے رکھنا چاہندی اے۔ اوہنوں ایس توں وکھ ہور کوئی غرض نہیں تے نہ ای اوہ اپنے بڑھاپے دے سہارے لئی پُورن نوں روکدی اے سگوں ممتا دے ہتھوں مجبور اے کیوں جے اوہدا پُتر 24 سال اوہدیاں نظراں توں دُور رہیا سی۔ ہن اوہ اوہدی دُوری برداشت نہیں کر سکدی پر پُورن نوں کوئی دُنیاوی بندھن تے رشتہ اوہدی بھگتی توں دُور نہیں لے جا سکدا۔ ایس پاروں ماں نوں فیر ملن دی آس دوا کے اوتھوں ٹُر جاندا اے۔

قادر یار نے بڑی خوبصورتی نال ایس قصے وچ اک ماں دے اپنی اولاد لئی سچے جذبے تے جدائی دی کیفیت نوں وڈے سُچجے ڈھنگ وچ بیان کرن دی اک اجیہی کامیاب کوشش کیتی اے کہ اک ماں دی پوری تصویر اکھاں اگے آ جاندی اے تے قاری دی ہمدردی وی اوہدے نال ہو جاندی اے۔

رانی لُوناں

ایس قصہ دا اک اہم کردار "رانی لُوناں" اے جیہڑی راجہ سالباہن دی دوجی رانی اے۔ اوہ راجہ سالباہن نالوں عمر وچ ودھیری چھوٹی پر جوانی دا حُسن بہت زیادہ رکھدی سی۔ حدوں ودھ خوبصورت سی پر ذات دی چمیاری سی۔ قادر یار اوہدا تعارف انج کروانداا ے:

ج: جاءِ راجے سلوان آندی ، اک اِستری ہور ویاہ کے جی
اوس دی جات چمیاری تے نام لُوناں، گھر آندی سی این مناءِ کے جی (34)

اوہ بھیڑی نیت دی کم ذات عورت سی۔ شاعر نے دسیا اے پئی جدوں پُورن 12 سال

بھورے وچ رہن مگروں محل وچ اپنیاں ماواں نوں سلام کرن لئی آؤندا اے تے رانی اوہنوں ویکھ کے دل دے بہندی اے۔ کیوں جے اوہدی تے پُورن دی عمر وچ کوئی بوہتا فرق نہیں سی۔ شاعر اوہدے بارے لکھدا اے کہ:

صورت نظر آئی راجا بھُل گیا، سر پیر تائیں اَگ بھڑک اُٹھی
دلوں پُتر نوں یار بنا بیٹھی ، اوس دی ثابتی دی وچوں لج ٹُٹی (35)

پُورن اوہدے غلط ارادے نوں جان کے اوہنوں سمجھاوندا اے پئی اوہ اوہدی ماں دا درجہ رکھدی اے تے اوہ اوہدا پُتر اے پر اوہ ایس حقیقت نوں منن توں صاف انکاری اے۔ اوہنوں برائی ول اُکساندی اے:

ظ: ظاہرا آکھدی شرم کیہی، مائی مائی نہ راجیا آکھ مینوں
کُکھے رکھ نہ جمیوں جایوں وے ، ماتا آکھنا ہیں کیہڑے ساک مینوں (36)

قادر یار نے عورت دی مکاری تے جنسی رغبت نوں لفظاں دا بانا پوا کے لُوناں دے کردار دی برائی سامنے لیاندی اے۔ جدکہ پُورن دا اوہنوں بار بار یاد دوانا کہ اوہ اوہدی ماں اے، لُوناں لئی شدید ردِعمل دا کارن بن دا اے۔ ایس لئی جدوں پُورن اوہدی پیشکش نوں قبول نہیں کردا تے فیر اوہدا غصہ پُورن نوں سزا دوان دی صورت وچ سامنے آؤندا اے۔ ایتھے شاعر نے لُوناں نوں اک چلتر تے مکار عورت دے روپ وچ وکھایا اے جیہڑی راجے نوں اوہدے سکے پُتر دے خلاف اُکساندی اے تے پُورن اُتے تہمت لاؤندی اے:

قادر یار ایہہ جھوٹھ پہاڑ جیڈا ، رانی راجے نوں تُرت سکھالیو ای (37)

راجا وی کناں دا کچا، اوہدے مکّر وچ آکے پُتر نوں وڈی سزا دا حکم سُنا دیندا اے۔ اودوں خوش ہو کے رانی لُوناں پُورن نوں آکے آکھدی اے کہ ویکھیا ماں دا پیار، میں کیویں پیار نال تینوں (سزادی) لوری دتی اے۔ شاعر انج بیان کردا اے:

لُوناں لکھ کے بھیجیا خط چوری
پُتر بنن لگوں میرا پُورنا وے
دیکھ کیہی میں دتی آ ماؤں لوری (38)

قادر یار اک ماہر نفسیات وانگوں رانی لُوناں دے کردار نوں سامنے لیاوندا اے جیہڑی

بانجھ وی اے تے اپنے توں وڈی عمر دے بندے نال ویاہ کرکے اپنیاں جنسی خواہشاں دی تکمیل نہیں کر پاندی۔

اصل وچ ایہدا کردار نفسیاتی کشمکش دا شکار اے۔ شیطانیت اوہدے تے غالب اے، برائی دیاں قوتاں نے اوہنوں جکڑیا ہویا اے تدوں ای اوہ مکر فریب توں کم لے کے پُورن نوں اوہدی نہ منن تے سزا دوا کے خوش ہوندی اے پر کیوں جے ایہہ وی وڈی حقیقت اے کہ برائی دا بدلہ کدی وی اچھائی دی صورت وچ نہیں ملدا۔ ایہ اوہو رانی لُوناں ای ہوندی اے جیہڑی راجے نال پُورن بھگت نوں اک فقیر جان کے اولاد دی بھیک منگن اوہدے کول جاندی اے۔ پُورن اک شرط تے اوہنوں اولاد دی خوشخبری سناندا اے کہ جے اوہ اپنے گناہ دا اقرار کرلوے تے اوہنوں رب پُتر دیوے گا۔ اولاد دی سک ہتھوں مجبور اوہ راجے تے پُورن دے سامنے اپنے کیتے گناہ تے پُورن دی بے گناہی دا اقرار کرلیندی اے:

ق: قہر ہویا تقصیر میتھوں ، رانی کھول کے سچ سنایا اے
پُورن نہیں بھُلا بھُلی میں تتی ، جدوں ملن محلاں وچ آیا اے
گلاں کیتیاں بہت بے حدیاں میں ، ہتھیں آپنی لال گوایا اے (39)

غرض کہ اپنی کیتی اُتے پشیمان ہوندی اے تے راجے نوں حقیقت پتہ چلن تے اوہنوں سخت بُرا بھلا آکھن توں پُورن روکدا اے۔ کیوں جے تقدیر دا لکھیا کوئی نہیں ٹال سکدا۔ ''تاریخ ادبیات مسلمانِ پاکستان و ہند'' وچ لکھیا اے:

''مصنف نے حقیقیت کو بھی اُجاگر کیا ہے کہ بدی کبھی پھلیتی پھولتی نہیں۔ بدی تخلیقی صلاحیتوں سے محروم ہوتی ہے۔ لُوناں احساس گناہ کی شدت کے زیراثر جب اقرارِ گناہ کرکے راستی کی طرف مائل ہوتی ہے تو اس میں تخلیقی قوت پیدا ہوتی ہے یعنی اُتے یہ نوید سنائی جاتی ہے کہ وہ ایک بڑے راجے کو جنم دے گی جس کا نام راجہ رسالو ہوگا۔''(40)

مکدی گل ایہ پئی ایس کردار رایہں شاعر نے سانوں چلتر تے مکار عورتاں دا اک روپ وکھایا اے جیہڑ یاں ماپیاں توں اولادنوں وکھ کرکے حیاتی نوں دوزخ بنا دیندیاں نیں پر ہمیشہ فتح حق دی ای ہوندی اے۔ ایس لئی لُوناں نوں وی اخیر تے اپنے کیتے گناہ دا شدید افسوس ہوندے

وکھا کے بدی نوں ناکامی نال دو چار ہوندے دسیا اے۔

C.L.Narang کرداراں دے ایس حوالے نال لکھدے نیں:

> ''This ballad is based on a social tragedy and its theme reveals the psychological analysis of different character.''(41)

ویکھیا جاوے تے قصہ ''پُورن بھگت'' دے ایہ چاروں کردار نفسیاتی، جذباتی تے سماجی پکھوں اپنیاں اپنیاں خصوصیتاں دے حامل کردار نیں۔ قادر یار نے ایہناں کرداراں نوں شروع توں اخیر تائیں اپنیاں اپنیاں فطری تے جبلتی لوڑاں تھوڑاں راہیں منظر عام اُتے لیا کے قصے دی کردار نگاری دے پکھ نوں خوب اُجاگر کرن دی ودھیا کوشش کیتی اے۔

حوالے:

☆ اسسٹنٹ پروفیسر پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

1۔ زہرا معین۔ باغ و بہار کا تنقیدی اور کرداری مطالعہ (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1985ء)18

2۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید (مرتب)۔ پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ (اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1997ء)358

3۔ قادر یار۔قصہ پورن بھگت (مرتب) شریف صابر (لاہور: فرید بھنڈ ارٹرسٹ، 2007ء)19

4۔ عبدالغفور قریشی۔ پنجابی ادب دی کہانی (لاہور: عزیز بک ڈپو، 1972ء)190

5۔ قادر یار۔قصہ پورن بھگت (مرتب) شریف صابر، ص 20

6۔ ایضاً ص 21

7۔ ایضاً ص 22

8۔ ایضاً ص 24

9۔ تاریخ ادبیاتِ مسلمانِ پاکستان و ہند۔جلد 13 (لاہور: پنجاب یونیورسٹی، س ن)371-370

10۔ قادر یار۔قصہ پورن بھگت (مرتب) شریف صابر، ص 25

11۔ ایضاً ص 28

12۔ تاریخ ادبیاتِ مسلمانِ پاکستان و ہند۔جلد 13، ص 371

13۔ قادر یار۔قصہ پورن بھگت (مرتب) شریف صابر، ص 40

14۔ ایضاً ص 106

15۔ عبدالغفور قریشی۔ پنجابی ادب دی کہانی، ص 190

16۔ قادر یار۔قصہ پورن بھگت (مرتب) شریف صابر، ص 24

17۔ ایضاً ص 24

18۔ ایضاً ص 36

19۔ ایضاً ص 37

20۔ ایضاً ص 40

21۔ ایضاً ص 43

22۔ تاریخ ادبیاتِ مسلمانِ پاکستان و ہند۔ جلد 13، ص 372

23۔ قادر یار۔ قصہ پورن بھگت (مرتب) شریف صابر، ص 45

24۔ ایضاً ص 48

25۔ ایضاً ص 94

26۔ ایضاً ص 105

27۔ ایضاً ص 23

28۔ ایضاً ص 44

29۔ ایضاً ص 45

30۔ ایضاً ص 52

31۔ تاریخ ادبیاتِ مسلمانِ پاکستان و ہند۔ جلد 13، ص 372

32۔ قادر یار۔ قصہ پورن بھگت (مرتب) شریف صابر، ص 100

33۔ ایضاً ص 103

34۔ ایضاً ص 23

35۔ ایضاً ص 28

36۔ ایضاً ص 30

37۔ ایضاً ص 35

38۔ ایضاً ص 49

39۔ ایضاً ص 94

40۔ تاریخ ادبیاتِ مسلمانِ پاکستان و ہند۔ جلد 13، ص 372

41- C.L. Narang- Histotry of Punjabi Literature (Dehli: Chandni Chowk, 1987)84

Bibliography

1- Zahra Moeen. Bagh-o-Bahar ka Tanqeedi aur Kardari Mutaleya (Lahore: Sang-e-meel Publications, 1985)

2- Dr. Inam-ul-Haq Javed (compiled). Punjabi Zuban-o-Adab ki Mukhtser Tareekh (Islamabad: Muqtadara Qaumi Zuban, 1997)

3- Qadir Yar- Qissa Pooran Bhagat (compiled by Sharif Sabir) (Lahore: Fareed Bhandar Trust, 2007)

4- Abdul Ghafoor Qureshi- Punjabi Adab di Kahani (Lahore: Aziz Book Depot, 1972)

5- History of Muslim Literature of Pakistan and India, Volume 13 (Lahore: Punjab University, S.N.)

6- C.L. Narang- Histotry of Punjabi Literature (Dehli: Chandni Chowk, 1987)84